

VAN HOLTACKER TOT GUSSENVELD

Landschapsbiografie van de Schadijkse bossen

Drs. Ruud J.E. Offermans.

Staatsbosbeheer

Colofon

ISBN 9789403855882

© Staatsbosbeheer, afdeling Limburg-Noord, 2025.

© Foto's Andy Liebrand. Tenzij anders vermeld.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Printed in the Netherlands.

Met dank aan Jeroen van Vliet, Andy Liebrand, Bibi van de Zundert & Peter van de Rijdt.

Schaakse heide in bloei.

Inhoudsopgave

Inhoud

Inhoudsopgave.....	3
Voorwoord.....	6
Deel I: De Fysieke en Historische Basis	8
Hoofdstuk 1: Introductie tot een Levend Landschap	8
1.1 Wat is een landschapsbiografie?	8
1.2 De Schadijkse Bossen: een introductie.....	9
1.3 Het Fysieke Decor: Water, Zand en Hoogte	11
1.3.1 Dek- en Stuifzand.....	11
1.3.2 Geologie.....	17
INTERMEZZO.....	19
1.3.3 De Schaakse Heide: Een Mozaïek van Natuur	19
Hoofdstuk 2: Sporen uit de Prehistorie en Oudheid	23
2.1 De eerste bewoners: van Steentijd tot IJzertijd	23
2.2 Een bijzondere vondst: de pottenbakkersoven van Meterik	26
2.3 De Romeinse en Frankische periode	28
Deel II: De Vorming van het Cultuurlandschap (Middeleeuwen tot 19e eeuw).....	29
Hoofdstuk 3: De Naam op de Kaart: Toponymie van de Regio	29
3.2 Het mysterie van de naam Meterik	33
3.3 Het Gussenveld en de Holtakker: namen uit de ontginning.....	36
Hoofdstuk 4: Leven onder de Heer van Horst	42
4.1 De Heerlijkheid en Kasteel Ter Horst	42
4.2 Landbouw in de Middeleeuwen: Drieslagstelsel en Mest.....	46
4.3 Kampen, Velden en Gemene Gronden: de inrichting van het land	49
4.4 De kampen	51
4.5 De gemene gronden of Gemeynten.....	56
4.6 De spil van de heide: schapenteelt	63
4.7 Heerdgang.....	63
INTERMEZZO.....	68
Hoofdstuk 5: Iconen in het Landschap: Houtwallen en Knoteiken	68
5.1 Functie en definitie van houtwallen Het Cultuurlandschap	68

5.2 De ouderdom van de landschapselementen.....	78
Deel III: Transformatie, Conflict en Herstel (19e eeuw tot Heden)	81
Hoofdstuk 6: Van Heide naar Bos: de Grote Transformatie.....	81
6.1 Plaggen	81
6.2 Heide kappen.	84
6.3 Branden	85
6.4 De strijd tegen het stuifzand	86
6.5 De aanplant van naaldbossen voor de mijnbouw	87
6.6 De Gouden Eeuw voor Bosbouw	87
6.7 De Overheid Grijpt In.....	89
6.8 Historisch Houtgebruik	91
6.9 Ontginning en de komst van de landbouw	92
6.10 Staatsbosbeheer.	93
Hoofdstuk 7: De Donkere Jaren: De Tweede Wereldoorlog	95
7.1 Een schuilplaats voor onderduikers.....	95
7.2 Razzia's en verzet: het verhaal van Derk van Assen	96
7.1 Het leven van verzetsleider Antoon Steeghs	97
Hoofdstuk 8: De Schadijkse Bossen Vandaag: Natuurherstel en Toekomst	99
8.1 Van naaldbos terug naar heide en stuifzand	99
8.2 De huidige flora en fauna	102
8.3 Een mozaïek van natuur en recreatie.....	104
Deel IV: Conclusie en Bronnen	106
Hoofdstuk 9: Samenvatting: Van Holtacker tot Gussenveld, een levende biografie.....	106
Literatuurlijst	111

KADERS

Ernst van de zandverstuivingen 16

OLV-kapel 23

Drieslagstelsel 51

Wildernisregaal 59

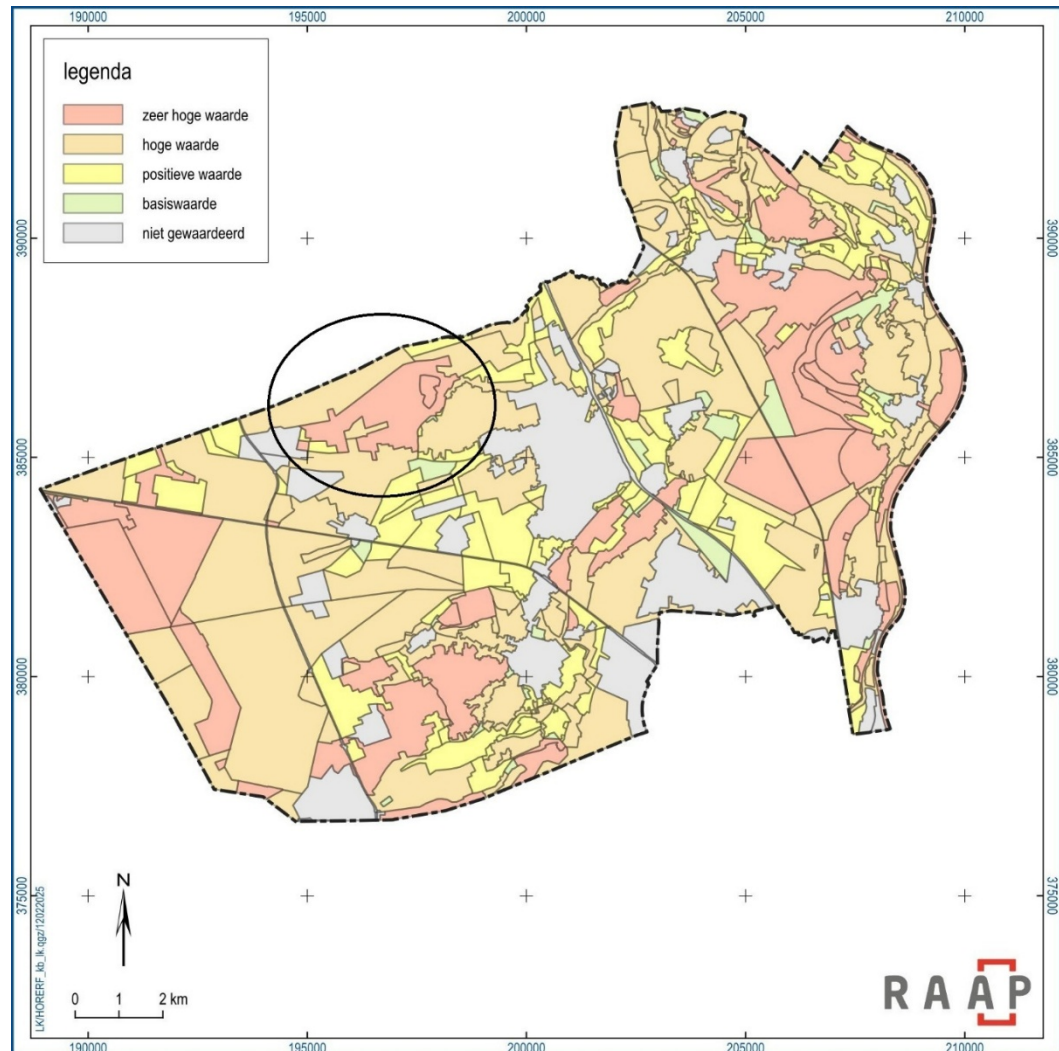
Heide 61

Drabbelskooi 65

Heibezems 70

Smalspoorbaan 72

Flora en fauna 103

Waardering van het landschap in de gemeente Horst aan de Maas.

Voorwoord

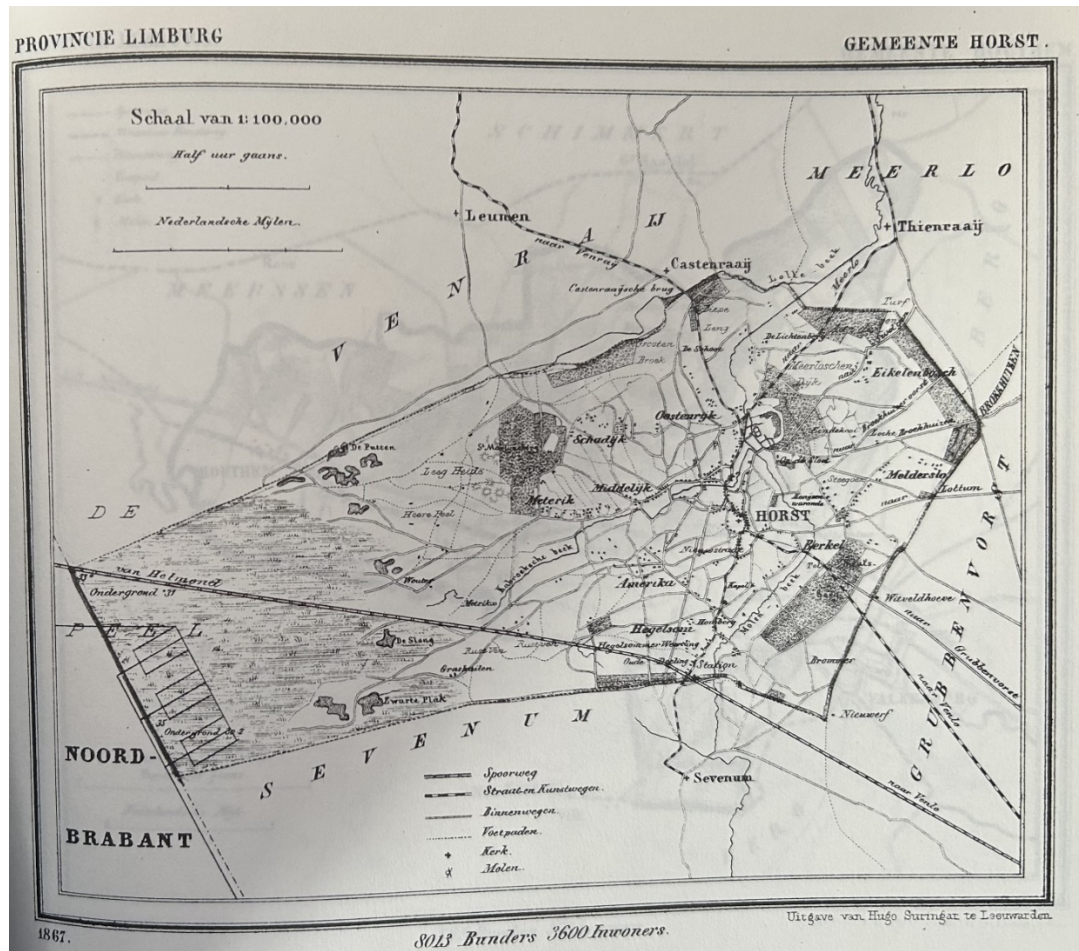
Cultuurhistorie staat sinds een aantal jaren volop in de aandacht in het bos- en natuurbeheer. Hoewel talloze cultuurhistorische relictten zijn verdwenen of (onbewust) beschadigd, zijn er in het gros van de Nederlandse bos- en natuurterreinen nog prachtige voorbeelden te vinden. Ze vertellen de geschiedenis en het gebruik van het landschap.

Er zijn grofweg twee manieren om de geschiedenis en het historisch erfgoed in bossen te onderzoeken, namelijk door veldwerk en bureaustudie. Het is verstandig om bij een onderzoek naar de geschiedenis en cultuurhistorische relictten van een bepaald bos- en natuurgebied te beginnen met het bestuderen van de meest relevante en toegankelijke schriftelijke bronnen (bureaustudie). Hierdoor wordt relatief snel een globaal beeld verkregen van de geschiedenis en het aanwezige erfgoed. Daarna gaat er een wisselwerking optreden tussen bureaustudie en veldwerk.

De Schadijkse bossen is in eerste instantie een onaantrekkelijk gebied. Duik je echter in de cultuurhistorie dan vouwt zich een palet aan interessante mogelijkheden en mensen op. Dit is het verslag van dit veelkleurig palet van de Schadijkse bossen die altijd in de schaduw van de Peel en het Schuitwater hebben gestaan.

Bosbeheer begint bij 'weten wat je hebt'. Wat zijn de ecologische, productieve, cultuurhistorische, toeristisch-recreatieve en landschappelijke waarden van het gebied? Voor cultuurhistorie betekent dit dat het erfgoed in beeld moet worden gebracht. Hierbij is

onderzoek naar de bosgeschiedenis onvermijdelijk (Jansen, van Benthem & Boosten, 2012).

Kuijperkaart, gemeente Horst (1867).

Deel I: De Fysieke en Historische Basis

Hoofdstuk 1: Introductie tot een Levend Landschap

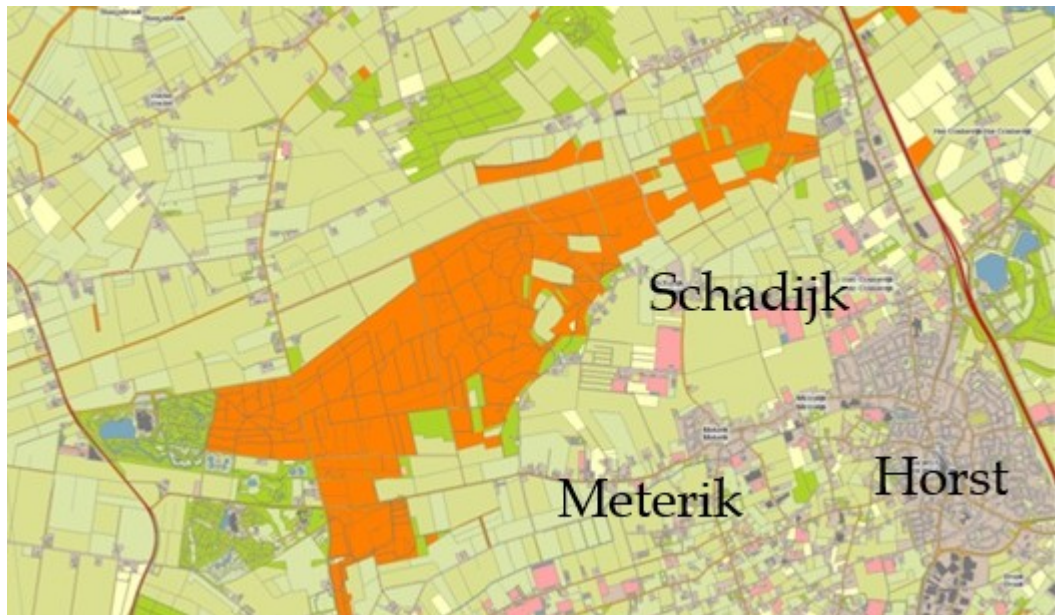
1.1 Wat is een landschapsbiografie?

Een landschapsbiografie beschrijft de ‘levensloop’ van een gebied van prehistorie tot nu en een mogelijke toekomst. Cultuurhistorie is hierin geen ‘gestold verleden’ maar een ‘levend verhaal’ dat bepaald hoe we het landschap waarderen en beleven en dat richting kan geven aan nieuwe ontwikkelingen. In een landschapsbiografie komen bijvoorbeeld geologie, bodemkunde, archeologie, historische geografie, historische ecologie aan bod. Een landschapsbiografie is dus geen plan, maar kan een belangrijke bouwsteen zijn voor plannen. Ook kan het een waardevol instrument zijn voor communicatie, participatie en educatie [Paulissen, 2024]. Voorbeelden van andere landschapsbiografieën zijn: Nationaal Park Sallandse Heuvelrug, het Geuldal en de Wadden.

Een landschapsbiografie is volgens Spek een veelzijdig, wetenschappelijk verantwoord, toegankelijk geschreven en rijk geïllustreerd verhaal over de langetermijnontwikkeling van het landschap [Spek, et. al, 2015].

1.2 De Schadijkse Bossen: een introductie Het buurtschap **Schadijk** ligt in de gemeente Horst aan de Maas, in het noorden van de provincie Limburg. Ten zuiden van Venray en ten westen van Horst. Deze kleine gemeenschap bevindt zich tussen de dorpen **Meterik** en **America**.

In het geval van Schadijk schuift de grens van het cultuurland steeds verder op vanuit een bestaande nederzetting. Zodra de afstand tot de nederzetting, in dit geval Horst, te groot wordt, worden boerderijen gesticht aan de dan bestaande rand van het cultuurland. Aan de overzijde van het bouwland ontstaat op deze wijze een dochternederzetting. In andere gevallen vindt een sprongsgewijze ontwikkeling plaats, waarbij de bewoning juist ouder is dan de ontginning. Vanuit bestaande nederzettingen worden in onontgonnen gebied nieuwe gesticht, mogelijk in eerste instantie als zomerboerderijen, gebaseerd op veeteelt. Vervolgens wordt de omgeving van die tijdelijke nederzetting in cultuur gebracht. In de loop van de tijd wordt daarna de ruimte tussen beide nederzettingen ontgonnen, waarbij de bewoning meer regelmatig over het gebied verspreidt raakt [Offermans, 2025].

Omvang en ligging van de Schadijkse bossen.

Ten noordwesten van Meterik liggen de Schadijkse Bossen (hoogste punt 38,6m. – laagste punt 28,4m.), een gebied met een rijke en veelzijdige geschiedenis waarin zowel natuurlijke processen als menselijk handelen een belangrijke rol hebben gespeeld. Oorspronkelijk bestond dit landschap uit uitgestrekte heidevelden. Boeren gebruikten deze gronden voor het steken van heideplaggen, die dienden als strooisel in potstallen en later als mest voor op hun akkers. Daarnaast lieten zij hun schapen grazen op de heide. Door dit intensieve gebruik verdween op veel plaatsen de begroeiing, waardoor het onderliggende zand kwam bloot te liggen. De wind kreeg vrij spel, wat leidde tot omvangrijke zandverstuivingen en het ontstaan van het karakteristieke heuvelachtige reliëf in delen van het gebied.

1.3 Het Fysieke Decor: Water, Zand en Hoogte

1.3.1 Dek- en Stuifzand

Bijna de gehele Schadijkse bossen zijn bedekt met een laag zand, wat we een dekzandlandschap noemen. De meeste vormen in dit landschap, zoals de dekzandruggen, zijn ontstaan door zandverstuivingen tijdens de laatste ijstijd (het Weichselien). Een deel van dit zand is echter ook door smeltwater van sneeuw afgezet.

Het landschap dat we nu zien, is voornamelijk gevormd door het bovenste laagje zand dat aan het einde van deze ijstijd, vooral tijdens koude periodes, is verplaatst. Geologen noemen deze specifieke zandlaag Dekzand II. Met als associaties epidoot, granaat en hoornblende [Zonneveld, 1947].

Het westen van Noord-Limburg is, zoals gezegd, bedekt met een dikke laag dekzand. Geologisch geheten de Formatie van Bortel. De hoogteverschillen in het landschap, gevormd door dekzandwelvingen, waren bepalend voor de inrichting van het gebied. Naast dekzand komen er ook stuifzanden voor, die in verschillende periodes zijn ontstaan. De grootste verstuivingen vonden plaats vanaf de 14e en 15e eeuw, onder andere op de Schadijkse heide. Buurtschap Schadijk werd hierdoor zelfs bedreigd en een boerderij is er ooit onder het zand bedolven. Deze zandverstuivingen ontstonden vaak door overmatig gebruik van de heide. Wanneer de vegetatie na het plaggensteken niet de kans kreeg te herstellen, kreeg de wind vrij spel.

Dekzand bestaat uit afgeronde korrels met een diameter van zo'n 105-210 μm en is meestal geel tot lichtgrijs van kleur. Door het tegen elkaar botsen van de korrels tijdens het verstuiven hebben ze een mat oppervlak. Vaak zijn er op dekzanddekens U-vormige formaties, de dekzandruggen, te vinden. De opening van de U-vorm wijst dan in de richting van de wind. Deze was meestal noordwest tot zuidwest. De paraboolvormige dekzandruggen en de laagvlakten eromheen hebben een hoogteverschil van zo'n 1-2 meter en geven het dekzandlandschap een glooiend karakter.

De meeste dekzandafzettingen in Nederland komen uit de laatste ijstijd, het Weichselien. Dekzanddekens en -ruggen hebben zich mogelijk ook tijdens eerdere ijstijden gevormd. Deze liggen echter niet aan het oppervlak. In het Vroeg-Weichselien was Nederland nog overwegend begroeid. Toch ontstonden er al kale plekken op de bodem en kreeg de wind vat op het zand op de bodem. De wind zorgde voor zandverstuivingen, maar deze vonden vanwege de begroeiing alleen lokaal plaats. Later, tijdens het Pleniglaciaal van het Midden-Weichselien, werd het nog kouder. De begroeiing werd nog kariger en Nederland was onderdeel van de toendra. De wind kreeg vrij spel en ging op veel grotere schaal zand verstuiven. Er ontstond een eerste dekzanddeken, het zogenaamde oude dekzand. Deze laag wordt hier en daar onderbroken door horizontale leemlagen, in enkele gevallen ook door lösslagen. Tussen de lagen van het oude dekzand I en het oude dekzand II bevindt zich de Laag van Beuningen. Dit is een grindrijke laag, gevormd in het koudste en